

Amerikan alymynyň sowalyna türkmen halk ertekisinden tapylan jogap

Category: Geň-taňsy wakalar, Kitapcy, Medisina

написано kitapcy | 21 января, 2025

Amerikan alymynyň sowalyna türkmen halk ertekisinden tapylan jogap AMERIKAN ALYMYNYŇ SOWALYNA TÜRKMEN HALK ERTEKISINDEN TAPYLAN JOGAP

(Gyzykly maglumatlar)

Adamlaryň suwuň astynda ýaşamaga uýgynlaşyp biljekdigine ynanýarmysyňyz, hakyt balyklar ýaly? Ynanañyzokmy?

Bu hakda, heý, görüp-eşidipmidiňiz? Eşidensiňiz-le, sebäbi meşhur türkmen ertekisi »Ejekejany» bilmeýän barmy näme? Ýadyňyzda bolsa, şol ertekide derýa iteklenen gyz çümüp gidip, suw astynda ýaşap başlaýandyr we ekiz ogul dogurýandyr. Ejekejanyň keýige öwrülen dogany kenara gelende, ol gyz:

»Özüm derýa düýbünde,
Saçym derýa yüzünde,

Hasan-Hüseýin dyzymda»

– diýip nalyş hem okaýandy. Ol gyzyň derýa düýbünde çaga ekläp oturuşyny niçik görýäñiz? »Aý ertekidir-dä» diýjeksiñiz. Dogry, erteki. Ýone welin, amerikaly tebigaty öwreniji, geolog we ýazyjy Aýwen Sandersonyň (30.01.1911-19.02.1973) »Ol ýerdäki täsinlikler» atly kitabynda suw adamlary hakynda aýdanlary gara çyny. Onuň şu aşakdaky setirlerini okap her bir adam muňa aňsat göz ýetirer.»Men köp ýyllardan bări täsinlikler barada maglumatlar ýygnap ýöremsoň, käbiri barada gürrüň bermegi ýüregime düwdüm. Emma bir zady öňünden aýtmak gerek. Ýagny, adam akylyny haýran galdyrýan şeýle hadysalar hakynda göwün açyp gürrüň berýän adamlar juda seýrek. Çünkü keseki adamlar beýle zady käýarym görýärler. Afrikalylar bolsa bu dogrusynda, umuman, dymmaklyga çalyşýarlar.

1932-nji ýylda Britaniýa hökümetiniň günbatar Kemerundaky resmi rezidenti-ilçiden bir dereje pes diplomatik wekil wezipesine N. Klewerli diýen tanşym işläpdi. Şeýle waka barada ilkinji gezek şondan eşidipdim....

Günlerde bir gün Ibibio oblastyndan gelen ýerli polisiýanyň seržanty Klewerliniň Kalabaradaky rezidensiýasyna gelip, käbir obalarda »ýagdaýyň ýaramazlygy», »afrikalylaryň salgyt tölemek islemeýändigini» mälim etdi. Rezident okrug ofiserine derňew geçirmegi tabşyrdy. Ofiser işiniň juda köplüğü zerarly bu işi özuniň ýardamçysyna buýurdy. Ol bolsa öz nobatynда kadete (Ýewropadaky köp feodal döwletlerde harby hyzmatdaky ýaş adamlaryň wezipesi) tabşyrdy. Kadet ýerli halkdan bolan seržantyň ýol görkezmeginde ugrady. Bu ýerlerde ýerli halkdan başga her bir adamyň derrew azaşyp gitmegi mümkünindi. Olar ahyry gury ýere çykdylar we gür tokaýlykdan ötüp, salgyt tölemedikleriň obasyna geldiler. Emma obada hiç kim ýokdy. Oba gum-guklukdy, hatda seňkildeşip ýören itleriň we eldekileşdirilen maýmynlaryň hem garasy görünmeýärdi.

Obada hiç kimiň ýoklugyna haýran bolup, keýpi gaçan kadet bilen seržant başga oba ugradylar. Olar bu ýerden hem adam tapyp bilmeler. Başga iki obada hem şu ýagdaýa duş gelindi. Obalaryň bary adada ýerleşip, töwerek-daşy derýa we köller

gurşalandı. Bu ýerlerde adamlar diňe gaýykda gatnaw edýärdiler. Gaýyklar goýulýan ýerden oba, adanyň ortasyna diňe ýodalar arkaly baryp bolýardı. Ýodalar adany ortasyndan hemme tarapa uzalyp gidýärdi. Bularyň hemmesi gadym zamanlardan bări bardy.

Kadet obalardan bir adam hem tapyp bilmänsoň, olar gaýyklarda bukulandır diýip oýlandı. Ol öz adamlaryna gaýyklaryň ýanyna alyp barýan ýodalara duşup her tarapa dargamagy we yz çalmagy buýurdy. Özi bolsa »kanun bozarlary» tapmak üçin gaýykly, adanyň daşyna aýlanyp çykmagy ýüregine düwdi. Gahary gelen seržant adany agdar-düňder etdi. Emma ýekeje adam hem tapyp bilmedi. Şonda ol ýerli halkyň geýmini geýip, şu görnüşde ilitay »gaçmadyk» ýakynrakdaky oba baryp, başgalaryň niräk güm bolandyklaryny sorap bilmeklige synandy. Ýolda oña boşap galan oba, alys ýoldan gaýdyp gelýän birnäçe adam sataşdy. Ýöne olar bu hadysadan düýbünden bihabardyklaryny aýtdylar. Muňa, elbetde, ynanmak mümkün däldi. Çünkü afrikalylar nähili alysdaky we çola adalarda bolsa bolsun, öz dogup ösen obalary bilen tamtam (nagra, deprek) arkaly elmydama habarlaşyp durýardylar. Seržant haýbat atyp başlansoň, ýolagçylar bialaç oba adamlarynyň nirä gidendiklerini aýtmaly boldular. Olar seržantyň öňüne düşüp, çala sudury saýgarylýan ýodajyk bilen ýöräp, köle ýakyn bardylar. Bu ýerde kenar kertdi, ýokardan köl aýdyň görünýärdi, çünkü onuň suwy başga kölliňki ýaly bulanyk bolman, çakdanaşa durudy. Kölünň üstünde bolsa, agaçlar eglişip durdular.Ýolagçylar seržanta kenara baryp köle seretmegi teklip etdiler. Seržant kertden aşak seredende nämeler görendir öydýäňiz, obanyň ähli ilitay erkek, aýal-gyz, şeýle-de çagalar suwuň düýbünde kert kenara ýaplanyp, gymyldaman, hamala doñdurylan ýaly bolup oturdylar, olaryň ýanlaryndaky sebetlerde bolsa itler we eldeki edilen maýmynlar ýatyrdı.

Seržant ussatlyk bilen hälki ýolagçylary özi bilen oba iki sany işgäriniň garamagynda galdyryldy we kadeti yzyna tirkäp, ýene-de köle tarap gitdi...

Oba adamlaryny takmynan iki metr çuňlukda suw astynada gören kadet, seržanta suw astyna girip, olary oýatmagy buýurdy. Emma

seržant suw astynda oturan adamlary her näçe dürtgüläp-ckekelese-de, çeken azaby biderek boldy. Suw astynda çykyşyp duran köklere mäkäm baglanan ýalydylar. Ine, şundan soñ kadet derrew öz gaýygyna tarap ylgady we seržanty ýeke galdyryp, özi Kalabara ugrady. Ol gorkusyndan beýle etmändi. Her niçik hem bolsa, tizräk bu ýagdaý bilen öz ýolbaşçylaryny habardar etmekligi makul bilipdi. Kadetiň doklady ýolbaşçylaryna ýarapdyr.

Dokumentlerde bellenişine seretseň, kadet ada okrug başlygynyň kömekçisi we başga-da abraýly wezipedäki adamlar bilen dolanypdyr. Emma bu topar ýetip barýança seržant suw astyndaky adamlary »oýaryp» olardan salgyt ýygnap almaga-da ýetişipdir. Mümkin kadet howlukanlygy üçin, özi gelýänçä suw astyndan çykarmış durmagy seržanta buýran däldir ýa-da seržant şeýle buýrugy ýerine ýetiren däldir. Belki-de, ýerli ilat ak bedenli adam adadan daşlaşandan soñ, kenarda poliseýiň saklap duran ýoldaşlarynyň signal bermegi bilen suwdan çykandyr.

Meniň Jeffri Gorer diýen dostum bar, meşhur sosiolog, umuman juda ajaýyp adam. Ol maňa şeýle bir wakany aýdyp berdi. Günleriň birinde şol ýerde doglan biri bilen Senegala barypdyr. Ýetmeli menzile ýetenlerinde, ýoldaşy oña ýerli halkyň bir adaty bilen tanyşdymakçydygyny aýdypdyr we ony gaýykly, deňze çykarypdyr.

»Deňizde birnäçe gaýyk suwuň yüzünde çaykanyp durdy. Balykçylar ustrisa, deňiz leňñeji we başga deňiz jandarlardan doly sebetleri yzly-yzyna gaýyklara yükleyärdiler. Deňiz astynda bolsa, birnäçe adam arkaýynlyk bilen ustrisalary we deňiz leňñeçelerini ýygnaýardylar, soňra ýokardan ýüp bilen sallanyp sebetleri şu zatlar bilen doldurýardylar. Olar özlerini suwuň ýokary ýokary göstermezligi üçin aýaklaryna äpet daşlary baglapdyrlar. Balykçylar olaryň her biriniň suw astynda ýarym sagatlap arkaýyn gezip bilýändiklerini aýdýardy».

Jeffriniň bu gürrüñini eşidip, oña sowaň berdim. Belli zat, meni birinji nobatda olaryň suw astynda uzak wagtlap gezip bilýändikleriniň sebäbi gyzyklandyrdy. Ol:

– Olar nähilidir bir däri-derman ulanýarlar – diýdi. Men şeýle

düşündirişe şübheli seredýärin. Umuman, düşünksiz we täsin zady »derman» sebäpli diýip düşündirmäge çalyşanlarynda ýeňsäm gatap gidýär. Emma alajym ýok. Başga hili düşündirişi bolmansom, şu geipiň-ä jany bar diýip oýlanmakdan başga çäre barmy?

Şeýlelikde, suw astynda şunuň ýaly uzak bolmagyň bir täsirde bolmagy mümkün. Emma bu barada geňleşip gören adamlarymyzyň ählisi, esasanam, Gübatar Afrika ilaty düýbünden başga pikirde. Olaryň sözünü diňleseň, bu ýagdaýy gipnoz bilen düşündirmek dogrumışyn. Adamlaryň suw astynda doñurylan ýaly bolup oturan halatyny hem gipnoz täsirine syrykdyrýarlar. Umyman, ýeri gelende bir zady belläp geçmegimiz gerek, adamlar adatdan daşary görnen ähli hadysalara ýetik bolmagy başarsalar, olary gipnoz diýen düşünje bilen baglanychdyrýarlar. Fakihiň (hindi ýoglarynyň) tomaşaçylaryň öñünde dirileýin ýere gömlüsi we soñundan sag-aman çykyşy täzelik däl, elbetde, bu hakda örän köp resmi maglumatlar bar. Meselem, menil arhiwimde Britaniýaly baş sany wraçyň şeýle waka dogrusyndaky dokladıydan bir nusga saklanýar. Gowý medisina barlagyndan geçen meksikaly bir adam – asly hindilerden bolsa gerek – 24 sagatlap ýere gömlüp goýuldy. Soňra onuň gabrynyň üstüne iki ýük maşyn laý agdaryldy. Bu täsin waka Godurasyň paýtagtynyň merkezi meýdanynda, uly mähelläniň öñünde bolup geçdi.

Doktor Reks Çewertonyň aýdyşça, gömlen adamyň bu wagtky hal ahwalyny, onuň gan damarlarynyň urgusy juda pes, dem alşy çala duýulýanda bolsa, katoptik halat diýip bolmaýar. Katelepsiýa – grek sözi bolup, tutmak diýen manyny aňladýar. Ol gipnotik ukuda roý berýän halat, onda bütin geniň, ýa-da el-aýagyň gatap galýar. Şoňa görä-de adam ýa-da haýwan nähili ýagdaýda ukladysa şol halda hem wagtlayýınça dem almaýarmy ýa-da peseldýärmi nämemi, garaz, onuň laýyk bir gije-gündiz gömlüp ýatyp, soňra ýene-de »gabyrdan» sag-aman gideni-hä hak. Eger adam bu agyr işiň hötdesinden gelmegini başarıyan suw astynda bolmak ukybyny ele alyp bilmesin?!»

Biz-ä makalany okap görüp, ýazyjynyň aýdanlaryny şüphe astyna aldyk.

Geliň, Aýwen Andersonuň makalasyny analiz etmäge başlamazdan ozal türkmen halkynyň arasynda giňden ýaýran bir ertekini gysgaldyp aýdyp geçeliň.

»Gadym wagtlarda, bir ýurtda garran ak sakgally babalary ogullary daga äkidip taşlap gaýdýan ekenler. Günlerde bir gezek ýaş ýigit garry atasyny arkasyna göterip, daga daşyň üstünde dynç almaga oturupdyr. Ýadawlykdan ýaňa gara der bolan ogluny görüp, atasy gülüp goýberipdir. Ogly atasynyň näme üçin gülýändigini soranda ol:

– Birwagtlar men hem patyşanyň buýrugyna görä, atamy daga zyňp gaýtmak üçin alyp barýarkam, şu daşyň üstünde dynç alyp geçipdim. Emma näme üçindir, şol wagt men özumiň garrap, şeýle hala düşjegim hakda oýlanman ekenim – diýipdir.Ol ýigit bu gezi eşidip, atasyny yzyna alyp gaýdypdyr. Getirip, ony öýlerinde ýasyryň saklap başlapdyr.

Aradan birnäçe wagt geçipdir. Tomsuň ortasynda ýurduň patyşasy ähli halaýygy dury suwly, çuň kölüň kenaryna ýygnap şeýle jar çekdiripdir:- Şu kölüň düýbünde anyk görnüp duran, içi tylladan doly hum bar, kim-de-kim şony alyp çykyp bilse oña köp sylag berjek.

Muny eşidip, hakykatdan hem, kölüň düýbünde anyk görnüp duran humy çykarjak bolup, ýigitler yzly-yzyna özünü suwa oklapdyrlar. Emma olaryň hijisi humy çykaryp bilmändir. Sebäbi ýigitler kölüň düýbünden humy agtaryp başlanyndan suw bulanyp, hem gözden ýitýän eken.. Agşam hälki ýigit atasyny naharlaýarka, oña bu wakany gürrüň beripdir. Garry oglunyň aýdanlaryny eşidip, oña şeýle sowal beripdir:

– Kölüň kenarynda ullakan ağaç ösüp oturanmydyr?

– Hawa.

– Ana, küýze-hum şol agajyň üstünde düñderilgi durandyr. Suwdaky hum bolsa onuň kölegesidir. Şonuň üçinem ony hiç kim suwdan çykaryp bilmez. Ertir sen bar-da, suwa bökmän, agaja çyk, şol ýerden humy taparsyň -diýip, garry ogluna maslahat beripdir.

Garrynyň aýdany dogry çykypdyr...»

Şu ertekini mysal getirmek bilen, biz Aýwen Sandersonyň diýyän

»Suw adamlary» hem kölün düýbünde däl-de, eýsem agaçlaryň üstünde oturandyr diýmekçi bolýarys. Biziň şu pikirimizi belli bir derejede ýazyjynyň aşakdaky setirleri hem tassyklaýar.

»Olar seržantyň öňüne düşüp, çala sudury saýgarylyp duran ýodajyk bilen ýöräp, köle ýakyn bardylar. Bu ýerde kenar kertdi. Köl ýokardan aýdyň görünýärdi, çünkü onuň suwy başga kölleriňki ýaly bulanyk bolman, çakdan aşa durudy. Kölün üstüne bolsa agaçlar eglişip durdular».

Görüşümüz ýaly, kölün suwy dury, kenarynda hem gür agaçlyk bar. Indi biziň şübhämizi tassyklap biljek ikinji bir fakta üns bereliň.

»Ýolagçylar seržanta: kenara baryp, köle seretmegi teklip etdiler. Seržant kertden aşak seredip nämeleri görendir öydýärsiňiz, obanyň ähli ilaty, erkek, aýal-gyz, şeýle-de çagalar suwuň düýbünde kert kenara ýaplanyp gymykdaman, hamana doñdurylan ýaly bolup otyrdylar. Olaryň ýanlaryndaky sebetlerde bolsa itler we eldeki maýmynlar ýatyrdy...»

Näme üçin itler we eldeki maýmynlar hem suw astynda özlerem sebetde? »Suw atyna ýygşyrylan» adamlara haýwanlary ýanyna almak nämä gerek bolduka?

Itleri we maýmynlary obada galdyryp hem bolardy ahyry. Elbetde! Adamlar, hakykatdan-da, suw astynda oturan bolanlarynda, olara haýwanlaryň zeleli ýok. Emma suwda däl-de, biziň çaklaýşymız ýaly, agaçalaryň üstüne çykyp oturan bolsalar, onda ýagdaý düýbünden başgaça. Itleriň we maýmynlaryň agaçlaryň üstünde oturan adamlara ünsi çekmezligi üçin, iň gowusy, olary ýanyňda saklamak. Emma agajyň üstünde itleri nädip saklamaly? Elbetde, sebede salyp. Ýogsam, suw astynda olary sebede salyp saklamagyň näme zerurlygy bar. Adamlaryň ol janawarlary öz ýanlarynda näme üçin saklaýandyklaryny indi biz bilyärис, emma nädip olary dymmaga mejbur edendikleri uly syr bolup galýar. Awtor olaryň suwda oturan halatyny diňe iki sany adam – kadet we seržant görüpdir diýýär. Esasy shaýat bolan seržantyň ýerli polisiýadandygyny göz öňünde tutsaň, onuň bu zatlardan habarsyzdygyna hem şübhelenýärsiň.

Onuň ekspedisiyanyň sostawyndaky adamlary obada galdyryp,

kölüň kenaryna diňe kadet bilen gelmegin hem bu şübhäni artdyrýar.

Awtor bu hadysany ýoglaryň edýän işleri bilen deňeşdirip: »Eger-de ýolalar birnäge sagat gömlüp ýatmagy başarıyan bolsalar, näme üçin başga adamlar suw astynda oturmagy endik edip bilmesin?» diýýär. Dogry, adamyň edenini adam hökman başarıyar. Ýöne munuň üçin ýeterlik endik etmeli. Emma suw astyndaky itler we maýmyňlar şeýle endigi nähili öwrendikäler? Meselem iň ajaýyp ýeri hem şunda. Bir söz bilen jemläp aýtsak, biz suw adamlarynyň şeýle ukybynyň bardygyna ynanamzok. Aýwen Sandersonyň aýdýan »Suw adamlary» bolsa kölde däl-de, agajyň üstünde gizlenendirler. Aýdýanynyň çyndygyna awtoryň özi hem bolmansoň, şu gepiň jany bar diýip oýlanmakdan başga çäre barmy?» diýýär.

Belki-de, biziň aýdýanlarymyz, ýagny, türkmen halk ertekisindäki mysal ýazyjynyň agtarýan şol »başga hili düşündirişidir».

Arazbaý ÖRÄÝEW.

«Geçmişden eşidilýän ýaň», Aşgabat »Magaryf» 1992. Geň-taňsy wakalar